

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր

Գ Ե Ր . Տ . Կ Ի Ի Ր Ե Ղ . Ծ . Վ Լ Ր Գ . Ի

(ՇԱՐ. ՆԱԽԸՆԹԱՅ ԹԻԻԼԵՆ)

Մատենադարանը ամբողջութեամբ երեւան կը գտնուէր, յատուկ շէնքի մը մէջ, որ երկու առանձին մասերու բաժնուած էր: Առաջին մասի մէջ կը գտնուէին ձեռագիր մատենաները՝ թուով 13,000, զետեղուած հաշակաւոր ապակեփեղկ դարաններու մէջ, թուահամարի տակ եւ ցուցակագրուած: Երկրորդ մասին մէջ կը գտնուէին բոլոր տպագիր գիրքերը, հանդէսները եւ թերթերու հաւաքածոները, բարձրաշէն փայտեայ դարաններու վրայ շարուած եւ նոյնպէս թուահամարի տակ եւ ցուցակագրուած, Ամերիկեան տասնորդական գրութեամբ: Ձեռագրատան մէջ կ'աշխատէին մի խումբ բանասէր երիտասարդներ եւ գրաբարի ուսանողներ, որոնք իրենց ամէն մէկ խօսքին եւ արտայայտութեան մէջ ցոյց կուտային զմայելի խանդավառութիւն եւ նուիրում իրենց աշխատութեան շուրջ: Պրն. Աշոտ Աբրահամեանի աշխատութեան սեղանը ծածկուած գտանք Ձենոր Դլակի ձեռագիր մատենաներով. անոր արիւնաներկ աչքերը եւ ցամբած դէմքը աւելի բան պերճախօս վկայութիւն էին իր բուռն ու բոլորանուէր աշխատանքին: Վանքի տպարանը նոյնպէս Երեւան կը գտնուէր եւ տրուած տեղեկութեան համաձայն՝ եկեղեցականներուն ալ պատեհութիւն կը տրուէր իրենց աշխատանքները հոն տպագրել տալու, ինչպէս հանգուցեալ Դեր. Տ. Մեսրոպ Մազիստրոսի պարագային: Դէորդեան ձեմարանի շէնքը շատ լաւ վիճակի մէջ էր եւ կը ծառայէր իբրեւ միջնակարգ վարժարան Վաղարշապատի ուսանողներուն համար: Այսպէս Ս. Էջմիածնի վանքի նախկին հաստատութիւնները գրեթէ բոլորն ալ դարձեալ կը ծառայէին Հայ Ժողովուրդի օգտին համար, կառավարութեան ղեկավարութեան եւ հսկողութեան տակ:

Մայր Աթոռի եւ իր կազմալուծուած թեմերու եկեղեցական - կրօնական եւ հոգեւոր կեանքի աւերակներուն առընթեր, ծաղկած տեսանք կուտուրական եւ տնտե-

սական աննախընթաց բարգաւաճութիւն մը, որ աւելի բան մխիթարական եւ յուսատու էր ապագայի նկատմամբ:

Ներկայ Հայաստանի բնակչութիւնն է 1,300,000 — 83% Հայ, 10% Ասորայէյճանցի, 4% Ռուս, 1,6% Քիւրտ, եւ մնացեալը՝ ուրիշ ցեղերու պատկանողներ: Ասոնցմէ մօտ 400,000ը քաղաքներու մէջ կը բնակին, իսկ մնացեալները գիւղական շրջանակներու մէջ: Երեւան ունի 205,000 բնակիչ, Լենինական՝ աւելի քան 70,000: Բնակչութեան ընդհանուր աճման միջին թիւն է 3,15%, բարձրագոյնը Խորհրդային երկիրներու մէջ: Ժողովուրդի ընդհանուր վիճակէն յայտնի է թէ՛ ռուսական վերջին յեղափոխութեան բոլոր շրջաններու հուրէն եւ ջուրէն անցնելէ յետոյ հասած էր իր հանգստին — վէրքերը բուժուած, միտքերը խաղաղած, մեծ խանդավառութեամբ շինարարական, արդիւնագործական, գիտական, գրական եւ ուսումնական աշխատանքներու լծուած: Հայաստանի մէջ լոյս ընծայուած լրագիրներու թիւն էր 62, իսկ ամսագրերունը՝ 16: 1939ին հրատարակուած էին 650 նոր հեղինակութիւններ, 4,700,000 օրինակ տպագրութեամբ: Դպրոցներու ընդհանուր թիւն է 1147 եւ դպրոցականներունը՝ 330,000: Դպրոցներէն 889ը միջնակարգ եւ թերի միջնակարգ էին, անոնց աշակերտներու թիւը մօտ 200,000: Մանկապարտէզներու թիւն է 340, իսկ անոնց աշակերտութեան՝ 18,500: Դպրոցներու աճման հետ աճած են նաեւ ուսուցիչներու քանակական եւ որակական կազմը: Վերջին ուսումնական շրջանին անոնց թիւն է եղած 10,900, ասոնցմէ 23% բարձրագոյն եւ թերի-բարձրագոյն, 72,7% միջնակարգ, իսկ 4,3%ը թերի-միջնակարգ կը թութեամբ: Ամենուրեք ուսուցիչները վստահութեան եւ յարգանքի առարկայ են եւ մեծ դեր կը կատարեն ժողովուրդի պետական եւ ընկերային կեանքին մէջ: Անոնցմէ տեղեկացանք թէ, յառաջդիմական մեծ շարժում կայ Հայաստանի

ուսանողութեան մէջ, եւ վստահաբար յառաջիկայ մի քանի տարիներու ընթացքին աւելի բարձր աստիճաններու պիտի հասնի ժողովուրդի ընդհանուր զարգացումը, կեանքի բոլոր մարզերուն մէջ: Հայաստանի Պետհրատը ամէն տարի հազարաւոր դասագրքեր, թերթեր եւ ամսագրեր կը հրատարակէ, ուսանողներու եւ ուսուցիչներու համար: Երկրին մէջ կը գտնուին 43 գիտահետազոտական հիմնարկութիւններ, 800 գիտական աշխատաւորներով: Ասոնցմէ դուրս կան 6 գիտական ինսթիթիւտներ, 6 ինքնուրոյն բաժիններով, բոլորն ալ կապուած երկրի տնտեսութեան, ժողովուրդի կրթութեան, առողջապահութեան եւ ընդհանուր աշխատանքին: Վերջին տարիներու մէջ հրատարակուած են՝ Սասունցի Դաւիթ, Հայկական խորհրդային ֆուլկլորը, Մանանդեանի Տիգրան Երկրորդ եւ Հռոմը, Մ. Արեղեանի Դուստնական ժողովրդային տաղեր, Դափանցեանի Ուրարտուի Պատմութիւնը, Սերէոսի Պատմութիւնը, Արքահամ Երեւանցիի Պատմութիւնը, Զարարիա Ագուլիցիի Զեռագիրը, Եզնիկ Կողբացիի Փիլիսոփայական Քննադատութիւնը, Խ. Սամուէլեանի Հին Հայ Իրաւունքի Պատմութիւնը, եւն. Նաեւ Խաչատուր Աբովեանի, Միքայէլ Նալբանդեանի, Յովհաննէս Յովհաննիսեանի, Յովհաննէս Թումանեանի, Պռոշեանի, Պատկանեանի գրական երկերը, Նոյնպէս Ռաֆֆիի, Մուրացանի, Տէրեանի, Յակոբ Յակոբեանի, Աւետիք Իսահակեանի եւ այլոց գրական երկերը: Հրատարակուած են նաեւ երիտասարդ բանաստեղծներու բազմաթիւ աշխատութիւնները: Բացի Պետհրատէն կային 9 ուրիշ հրատարակչական կազմակերպութիւններ: Նախկին Հայ եւ օտար մեծ երաժիշտներու մէջ տիրական տեղ տրուած է Կոմիտասին, որ կ'իշխէ այժմ Հայ երիտասարդներու մտքին ու սրտին վրայ: Նշանակալից բարձրութեան վրայ կը գտնուին մի քանի երիտասարդ նկարիչներ, որոնք ցուցահանդէսներ տուած էին Երեւանի եւ Մոսկուայի մէջ եւ մեծ ընդունելութիւն գտած: Գեղարուեստի եւ զանազան արհեստներու մէջ ալ ընդհանուր յառաջդիմութիւն կայ: Հայաստանի Կուլտուրայի Տունը, իր ընդարձակ սրահներու մէջ, գիտական կարգաւորումով, ցուցադրած էր Հայ տաղանդի փառքերը անցեալին մէջ, եւ

մեծ զարկ կուտայ նոր աշխատութիւններուն իր պարբերական գիտական ցուցահանդէսներով: Այդ ցուցահանդէսներու մէջ կը ներկայացունին նաեւ երկրի արդի գաւազան արդիւնագործութիւնները, եւ դասախօսութիւններ կը տրուին նորանոր չափողութիւններ ձեռք բերելու համար:

Աւելորդ չեմ համարիր աւելցնելու նաեւ մի քանի պարզ տեղեկութիւններ արդիւնաբերութեան մասին: Հանքայինի մէջ ընդարձակ տեղ կը գրաւէ քարը, որ կը գործածուի իբրեւ շինութեանիւթ թէ՛ Հայաստանի եւ թէ՛ խորհրդային միւս երկրներու մէջ: Արթիկի վարդագոյն տուֆը, կրանիթը, պազալթը եւ Դաւալուի կրաքարը մեծ արժէք կը ներկայացնեն: Յետոյ կուգան պղնձահանքային եւ քիմիական բազմաթիւ արտադրութիւնները, յետոյ՝ բամպակի, մետաքսի, կաշիի, սննդեղինաց, հացահատիկի, մսի, մրգեղինաց, զինիի եւ քունեքի հսկայ արդիւնագործական աշխատանքները: Ելեկտրականութիւնը իր կարգին հսկայական համեմատութիւններու հասած է իր բազմակողմանի օգտակարութեամբ, եւ կը բռնէ նաեւ քարիւղի տեղը: Հողագործութիւնը կը կատարուի խորհրդային Կոլխոզական հիմունքներու վրայ: Դաւառները բաժնուած են առանձին գիւղական շրջաններու, իւրաքանչիւրը յատուկ Կոլխոզական կազմակերպութեան ղեկավարութեան տակ: Ներկայիս 438,9 հեքթար հող ցանքի տակ է: Կոլխոզներու աշխատանքի մասին հետաքրքրուելով տեղեկացայ թէ Արտաշատի Կոլխոզը 1939ին 3,250,000 ռուպլի արժողութեամբ բերք ձեռք բերած է, իսկ Վաղարշապատինը՝ 3,303,000 ռուպլի: Ասոնք կը կոչուին միլիոնատէր Կոլխոզներ: Բերքի առատ արդիւնքը տարուէ տարի կը բարձրացնէ գիւղացիներու բարեկեցութիւնը. անոնք դիւրութիւն կ'ունենան աւելի լաւ բնակարաններու մէջ ապրելու, աւելի լաւ սնանկելու եւ հագուելու, եւ ինչ որ ցանկալի է ամենէն աւելի՝ մտաւորապէս եւ ֆիզիքապէս աւելի զարգանալու: Բացի անհրաժեշտ հացահատիկներու մշակութենէն, Հայ գիւղացին ունի այգեգործութեան, պտղամշակութեան, շերամաբուծութեան, բամպակի, ծխախոտի, ճակնդեղի, գետնախնձորի ընդարձակ մշակութեան գործ: Պետութիւնը միշտ մեծ ուշադրութիւն ըն-

ծայած է ժողովուրդի առողջապահական պայմաններու ընդարձակման եւ բարձրացման: Հայաստան այժմ ունի 63 մեծ հիւանդանոցներ, 25 ծննդատուներ, 101 հաստատուն մանկամուրներ, 651 սեզոնային զիւղական մանկամուրներ՝ զիւղական շրջանակներու համար, 65 մեծ դեղարաններ եւ 38 այլեւայլ դեղօրէից կեդրոններ: Այս բոլորէն բաւական փոփոխութիւն յառաջ եկած է արդէն իսկ ժողովուրդի ֆիզիքական առողջութեան մէջ: Ըստ Զինուորական եւ Պետական Առողջապահական Հաստատութիւններու արձանագրութեանց բաղդատական ցուցակներու, նոր սերունդը աւելի լայն ու խորունկ կուրծք ունի եւ աւելցած է սնոր մարմնի միջին ծանրութիւնը եւ հասակի բարձրութիւնը:

Շնորհիւ շինարարական հսկայ աշխատանքներու, այսօրուան Երեւանը, իր հազարաւոր տարիներու կեանքի կրած փոփոխութիւններէն յետոյ, կատարեալ եւրոպական բազաքի մը վերածուած է եւ մին է Նորհրդային Միութեան առաջաւոր կուլտուրական եւ տնտեսական բաղաքներէն: Երջակայ բլուրներու փէշերէն սկսելով Զանգու գետը կը սահի դէպի բազմայարկ շէնքերով ու ծառուղիներով զարդարուած երկտրածիգ լայն պողոտաներն ի վար, որոնց մէջէն կը սլանան ելեկտրաշարժ տրամվայներ: Պողոտաները իրարու հետ կը միանան յարմար միջոցներով մաքուր ու սիրուն փողոցներով: Թաղերուն մէջ կան կանաչադաղ բացատաններ, արձաններով զարդարուած հրապարակներ, բուսաբանական եւ կենդանաբանական պարտէզներ: Քաղաքը իր արուարձաններով շրջանակուած է ընդարձակ այգիներով ու պողատաններով: Այս բոլորին վրայ իրենց գմայելի գեղեցկութեամբ կը տիրապետեն Մասիսն ու Արագածը: Բնակարաններու սիրուն շարքերու մէջ յատուկ ուշադրութիւն կը գրաւեն Օփերայի, Գրապալատի, Համալսարանի, Կուլտուրայի տան, Արարատ Թրքատի, Թատրոններու եւ մեծ պանդոկներու գեղակերտ շէնքերը: Քաղաքը ունի 50 ֆապրիքներ, որոնց մեծ մասը կը գտնուի Ղամարլու գիւղի եւ Երեւանի կայարանին միջեւ եւ կը լուսաւորուի երեք առանձին ելեքտրակայաններով: Դպրոցներու թիւն է 42, 20ը տեխնիկա-

կան, 10ը բարձրագոյն եւ միացեալները միջնակարգ: Ունի 40 գիտական հաստատութիւններ եւ 8 զանազան Թատերական շէնքեր: Գեր. Տ. Խաչ Արքագանին հետ այցելութիւն տուինք կարելոր հաստատութիւններուն եւ ամէն տեղ սիրալիր եւ յարգալից ընդունելութիւն գտանք կառավարիչներու եւ պաշտօնէութեան կողմէ, որոնք անձամբ զմեզ առաջնորդելով մանրամասնօրէն նկարագրեցին իրենց հաստատութիւնները ու աշխատանքի մեթոտները: Այս այցելութեանց մէջ մեզ կ'ընկերանար Պրն. Պենոն Ճըրեան, որ Երեւան հասած էր Ապրիլ 25ին:

Յաջորդաբար, երեք շաբաթներու ընթացքին, այցելեցինք Համալսարանը, Պետհրատը, Պետական Ընդհանուր Մատենադարանը, որ ունէր մէկ ու կէս միլիոն հատոր գիրք, Զեռագրատունը, Կուլտուրայի Տունը, Արարատ Թրքաթը, Ֆիզ-Կուլտուրայի կեդրոնական շէնքը, Օփերան եւ Պետական Թատրոնը, Թէրլէմէզեանի իւզաներկ նկարներու Հանդիսասրահը եւ այլ զանազան մասնագիտական հաստատութիւններ: Համալսարանի ընդհանուր վարիչն էր Պրն. Դարեգին Պետրոսեան, Պետհրատինը՝ Պրն. Հայկ Պարոնեան, Ընդհանուր Մատենադարանինը՝ Տիկ. Աղաւնի Ստեփանեան, Զեռագրատանը՝ Պր. Գ. Աբով — բոլորն ալ համալսարանական բարձր կրթութեան տէր, գիտուն, ազնիւ եւ իրենց պաշտօնին նուիրուած անձեր:

Ամբողջ օր մը տուինք Տաճկահայ նոր գաղթավայրերու այցելութեանց — Նոր-Արաբկիր՝ Երեւանէն 3 բիլոմէթր դէպի հիւսիս-արեւմուտք, Նոր-Մալաթիա՝ Երեւան-Աշտարակ խճուղիին վրայ 5 բիլոմէթր դէպի հիւսիս: Անոր գծին վրայ կը գտնուէին Նոր-Սեբաստիա, Նոր-Կեսաբիա եւ Նոր-Թումարգա: Նոր-Խարբերդ՝ 6 բիլոմէթր դէպի հարաւ, Նուպարաշէն՝ 9 բիլոմէթր դէպի հարաւ, բարձր բլուրներու վրայ, Արարատեան դաշտին նայող, Նոր-Բիւթանիա՝ Երեւանի երկաթուղային կայարանին մօտ: Այս գաղթավայրերու բնակիչները, մօտ 30,000, կը զբաղին բամպակի եւ մետաքսի հիւսուածեղէններու, գորգի, կօշիկի ֆապրիքներու եւ աշխատանոցներու մէջ: Ունէին նաեւ հողագործական եւ շինարարական այլ եւ այլ զբաղումներ ու կրթական,

հանրային եւ վարչական գործեր: Իւրաքանչիւր գաղութ ունէր իր Մանկապարտէզ-Նախակրթարանը, մանկամսուրը, հիւանդանոցը, դարմանատունը, դեղարանը, հանրային ճաշարանը, թղթատարը, դրամատունը: Բոլորն ալ կը վայելէին ելեկտրական առատ լոյս, աղբիւրի մաքուր ջուր եւ երթեւեկի կանոնաւոր ինքնաշարժի սպասարկութիւն:

Սմեմապատիւ Տեղակալ Սրբազանի կարգադրութեամբ, Ապրիլ 22ին, Գեր. Խաղ. Սրբազան եւ ես պիտի ներկայանայինք Հայաստանի Հանրապետութեան Նախագահ Պրն. Պապեանին, սակայն այդ օրը ինք, անակնկալ գործով, Լեւինական մեկնելու հարկադրանքին տակ գտնուելով, հրահանգած էր որ Հանրապետութեան Ընդհանուր Քարտուղար Պրն. Հրաչեայ Գալուստեան կատարէ ընդունելութիւնը: Իրենց կողմէ ղրկուած ինքնաշարժով որոշուած ժամուն գացինք Կառավարական Բարձրագոյն Պաշտօնատունը: Մուտքին առջեւ մեզ դիմաւորեցին մի քանի հայ բարձրաստիճան ուստիկաններ եւ առաջնորդեցին վեր՝ ընդունելութեան սրահը: Այն տեղ ընդունեց մեզ Պրն. Գալուստեան շատ շնորհալի ազնւութեամբ: Նախ Գեր. Խաղ. Սրբազան եւ ապա ես ներկայացուցինք Պրն. Նախագահին եւ անոր գործակից պատուարժան պաշտօնատարներուն, եւ անոնց միջոցաւ Խորհրդային Կեդրոնական Կառավարութեան, երկու Աթոռներու եւ Միաբանութեանց ջերմ շնորհակալութիւնը եւ երախտագիտութիւնը այն բարեհաջակամութեան համար որ ցոյց տրուած էր հանդէպ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, մասնաւորաբար կաթողիկոսական ընտրութեան հարցին մէջ: Պրն. Գալուստեան փոխադարձ շնորհակալութիւն յայտնեց եւ խնդրեց որ նոյնը յայտնենք մեր Աթոռներու Պետերուն եւ Միաբանութեանց եւ աւելցուց թէ Խորհրդային Կեդրոնական Կառավարութիւնը եւ Հայաստանի Կառավարութիւնը միշտ բարեհաջակամ գտնուած էին Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հանդէպ. թէ՛ ըստ պետական օրէնքին, Եկեղեցին անջատուած էր Պետութենէն եւ ազատ էր գործելու իր ասպարէզին մէջ, եւ ամէն բաղաբացի, խղճի ազատութեան օրէնքով, ազատ էր դաւանելու իր կրօնքը եւ մասնակցելու անոր պաշտամունքներուն: Գալով Կաթողիկոսի

ընտրութեան հարցին, յայտարարեց թէ ամէն դիւրութիւններ պիտի տրուէին Հայաստանի Կառավարութեան կողմէ, երբ ալ որ տեղի ունենար ան: Իր փափաքին վրայ յետոյ ընդհանուր տեղեկութիւններ տուինք Սուրիոյ եւ Պաղեստինի եւ մերձակայ երկիրներու Հայ գաղութներու եւ երկու Աթոռներու հանրային, կրթական գործունէութեան մասին: Մեր հիացումը յայտնեցինք Հայաստանի Ժողովրդի յառաջդիմութեան համար, եւ վստահացուցինք թէ սփիւռքի հայութիւնը, սրտի անհուն հրճուանքով եւ մեծ զնահատանքով կը տեսնէր զայն եւ կ'ոգեւորուէր իր ազգային հանրային կեանքին մէջ, եւ անհամբեր կը սպասէր Հայրենիք վերադառնալու երջանիկ օրուան: Մեր տեսակցութիւնը աւարտելուն, բարեմաղթութիւններով եւ յարգանքի արտայայտութիւններով բաժնուեցանք պաշտօնատունէն շատ լաւ տպաւորութեան տակ:

Ես առանձին այցելեցի Պրն. Հրաչեայ Աճառեանին իր բնակարանին մէջ, եւ ինք երկիցս Ինթուրիսթ պանդոկը եկաւ: Առողջութիւնն ու տրամադրութիւնը, իր իսկ յայտարարութեամբ, շատ լաւ էր, թէ եւ մէկ աչքի լոյսէն զրկեթէ զրկուած: Անուշ ժպիտներով յայտնեց թէ իր ճերմ աշխատութիւնը նոր աւարտած էր եւ պիտի յանձնէր Կառավարութեան տպագրութեան համար: Ատիկա էր բազմաթիւ լեզուներու բաղդատական բերականութիւնը, լեզուագիտութեան համար: Յոյց տուաւ իր Յատուկ Անուանց Բառարանը՝ նոր յաւելումներով ճոխացած զրեթէ ամէն լեզի վրայ: Նոյնպէս Ս. Մեսրոպի կենսագրութիւնը, զոր պատրաստած էր Կառավարութեան փափաքին վրայ եւ լոյս պիտի տեսնէր յառաջիկային, Սուրբ Մեսրոպին ի պատիւ սարքուելիք տօնակատարութեան առթիւ: Մեծանուն հեղինակը զգածուած սրտով իր ջերմ սիրոյ եւ յարգանաց ողջոյնները փափաքեցաւ որ յայտնեմ Ձեր Ամենապատուութեան եւ Պատ. Միաբանութեան: Գրապալատին մէջ հանդիպեցանք Բրօք. Աբելեանին, իսկ Կուլտուրայի տան մէջ Պրն. Աւետիք Իսահակեանին. երկուքն ալ հետաքրքրուեցան Ս. Աթոռով եւ խնդրեցին որ յայտնեմ իրենց սիրալիք բարեւներն ու յարգանքները Ձեր Ամեն. եւ Պատ. Միաբանութեան:

Ապրիլ 27ին, Կիր., երեկոյին, մեծ բաղդը ունեցանք այցելելու Օշական եւ Աշտարակ զիւղերը, եկեղեցիները եւ սրբավայրերը:

Մայիս 1ին երեւանի մէջ, ինչպէս Հայաստանի ամէն կողմը եւ Խորհրդային բոլոր երկիրներու մէջ, տեղի ունեցան քաղաքային Մայիսեան հանդէսներ իրենց յատուկ շքեղութեամբ: Առաւօտեան ժամը 9էն մինչեւ երեկոյեան ժամը 6ը, հակառակ օդի անսպասու եւ խիստ վիճակին, ամբողջ քաղաքը կը թնդար հարիւրաւոր թափօրներու եւ երաժշտական խումբերու ծայնէն: Այդ թափօրներու մէջ էին Հայաստանի զինուորականութիւնը եւ բնակչութիւնը մեծով ու պզտիկով, քաղաքներու եւ գիւղերու բոլոր հաստատութիւնները, կապիւրքաները, արհեստաւորները իրենց բանւորական խումբերով եւ զարդարուած ինքնաշարժներով, որոնց վրայ սիրուն դասաւորումով ցուցադրուած էին երկրի արդիւնաբերութիւնները եւ աշխատանքները եւ գեղարուեստի եւ արհեստի գործերը: Թափօրներու մէջ էին համալսարանի եւ միւս բոլոր կրթական, գիտական, բժշկական եւ մասնագիտական հաստատութիւններու ներկայացուցիչները իրենց յատուկ դրօշակներով եւ նշանաբաններով: Շքեղ տեսարան մը կը ներկայացնէին ֆիզ-Կուլտուրայի հազարաւոր մարզիկները իրենց զանազան համազգեստներով:

Այդ օրը երբ այդպէս մեր ժողովուրդի կիզիքական, գիտական եւ մտաւոր աշխատանքներու բովանդակ պատկերը կը ցուցադրուէր, մենք՝ ուխտաւորներս, հրմուելով միասին կ'աւաղէինք անոր հոգեւոր կեանքի արդիւնաբերութեան բացակայութիւնը եւ կը հարցնէինք մօրմօքուած սըրտով. «Մի՞թէ աւելի գեղեցիկ եւ աւելի կատարեալ պիտի չլինէին այդ օրուան հանդիսութիւնները, եթէ թափօրներու առջեւէն քալէին նաեւ խաչադրօշ վանականներու խումբ մը, Աւետարանի ձեռքին եւ Ս. Էջմիածինը՝ տապանակացեալ, բահաններու ձեռքերուն մէջ ուսամբարձ:» — «Աստուծով դա էլ կը լինի մի օր», ըսաւ մէկը հաւատքով եւ մարգարէական շունչով. եւ մենք աղօթեցինք որ դա լինի շուտով:

Մեր վերջին օրերուն, ողբացինք Պրն. Թէրլէմէզեանի դառն կորուստը որ տեղի ունեցաւ Ապրիլ 30ին, հիւանդանոցին մէջ: Մայիսեան տօնակատարութեանց պատճա-

ռաւ մարմինը զմոսուելով պահուեցաւ մինչեւ Մայիս 5ի երեկոյին, այդ պահուն թաղման յուղարկւորութիւնը կատարելու յարգանքի արժանավայել հանդէսով: Մեր մեկնումը նոյն օրուան ծգուած ըլլալով չկրցինք ներկայ ըլլալ յուղարկւորութեան:

Այդ թուականէն շաբաթ մը առաջ Ամեն. Տեղակալ Սրբազանէն խնդրած էի որ ինծի յանձնէ Կաթողիկոսական ընտրութեան առթիւ գումարուած Ազգային-Եկեղեցական Ժողովներու նիստերու արձանագրութեանց եւ որոշումներու մէկ պատճէնը, բերելու եւ յանձնելու Զեր Ամենապատուութեան, որպէսզի ըստ ամենայնի տեղեակ ըլլաք ժողովներու մասին: Նորին Ամեն. ը յարմար տեսնելով այդ խնդրանքս, բարեհաճեցաւ յատուկ աշխատանքով մեքենագրել տալ ամբողջը եւ երկու առանձին պատճեններ կազմելով Մայիս 5ին բերաւ անձամբ Ինթուրիսթ պանդոկը եւ մին յանձնեց Գեր. Խաղ Սրբազանին, Անթիլիաս բերելու, եւ միւսը ինծի՝ Զեր Ամենապատուութեան յանձնելու, մասնաւոր խնդրանքով որ զայն հրատարակել տաք «Սիոն»ի մէջ եւ տպագրեալ վաւերացուած օրինակներով ուղարկէք սփիւռքի բոլոր թեմերուն, ի գիտութիւն եւ ի գործադրութիւն պարտ ու պատշաճին: Նոյն օրը վճարեց նաեւ Ինթուրիսթ պանդոկին Գեր. Խաղ Սրբազանի եւ իմ սենեակի եւ սնունդի ծախքերը: Թէ՛ նիւթական այս զոհողութեան համար եւ թէ՛ մեզ շնորհուած ազնիւ հոգածութեան համար մեծապէս երախտապարտ մնացինք Նորին Ամենապատուութեան, որ արդէն լաւագոյն տպաւորութիւնը գործած էր մեր վրայ առաջին օրէն: Իր լաւատես, համբերատար ու անշահախնդիր ոգին յարգելի եւ սիրելի ընծայած էին իր անձը առհասարակ ամէնուն, եւ կասկած չկար որ ներկայ պայմաններուն մէջ ինք միայն պիտի կրնար բաց պահել Ս. Էջմիածնի դուռները եւ անշէջ պահպանել Ս. Լուսաւորչի կանթեպը եւ Մայր Աթոռի նուիրապետութիւնը: Եկեղեցւոյ ամենածանր եւ բարձրագոյն պատասխանատու գործերուն հետ միասին իր վրայ կուտակուած էին Հայաստանի եւ Խորհրդային երկիրներու մէջ այժմ գոյութիւն ունեցող բոլոր եկեղեցիներու եւ վանքերու հոգեւոր, վարչական եւ տնտեսական հոգը — նիւթապէս մի անտանելի եւ բո-

լորովին անբնական վիճակ մը: Ասոր համար շատ իրաւացի է իր պահանջը որ Ս. էջմիածնի վանքի արտասահման գտնուող բարձրաստիճան միաբանները վերադառնան, գէթ ինչպէս ինքը կ'ըսէր, Միացեալ Նահանգներու չորսէն երկուքը, եւ Մերձաւոր Արեւելքէն երկուքէն մէկը, ի գլուխ հանելու, առաջին առթիւ, վանքի վերականգնութեան եւ Հայաստանի եւ շրջակայ երկիրներու վերաբերեալ եկեղեցական եւ հոգեւոր գործերը: Անոնց վերադարձի համար ամէն ապահովութիւն ունէր եւ գրաւոր կերպով ալ հաղորդած էր արդէն իրենց: Այս հարցին մէջ կը փափաքէր ունենալ արտասահմանի ազգային-եկեղեցական կեդրոններու գործնական աջակցութիւնը, բան մը որ քանիցս կրկնեց իր հրաժեշտի խօսքերուն մէջ: Նորին Ամենապատուութեան հետ պանդոկ եկած էին ողջերթի համար Գեր. Արսէն Արքազանը եւ Պրն. Աւետիս Թէրզիպաշեանը, Փարիզի պատգամաւորը, որ օր մը առաջ Երեւան հասած էր Գերմանիոյ եւ Ռուսիոյ ճամբով: Արցունքներով եւ տխուր սրտով բաժնուեցանք Ամեն. Տեղակալ Արքազանէն եւ Գեր. Արսէն Արքազանէն, եւ մեկնեցանք դէպի կայարան Պրն. Պինտոն Ճըրեանի հետ: Ճանապարհին շարունակ մեր դիմացը ունէինք Արարատը, որ կարծես այդ օր մեզ ալ կ'ուզէր տալ իր դարերու սէրը, բերելու իր պանդուխտ զաւակներուն . . . : Երեւանէն մեկնեցանք ժամը 5.30ին, Լենինական-Թիֆլիս գծով դէպի Պաքու, ուր պիտի ստանայինք Իրանեան հիւպատոսի վիզան, վերստին Իրան մտնելու: Մինչեւ Պաքու մեզ ուղեկից նշանակուած էր Պրն. Ռուբէն Ղազարեան: Սարտարապատի դաշտը կտրելէ յետոյ, մտանք Շիրակի դաշտը եւ հասանք Լենինական, գիշերուան ժամը 10.30ին: Կայարանի մէջ գնացքի դադարի պահը օգտագործելով մեր մտքին մէջ նայեցանք քաղաքի վրայ ընդհանուր գաղափար կազմելու համար եւ կենդանացնելու ինչ որ լսած էինք անոր մասին: Քաղաքը ամբողջ ողողուած էր ելեկտրական լոյսերով եւ կը գրաւէր ընդարձակ տարածութիւններ դաշտին վրայ: Մեծ մասը ամբողջութեամբ նոր ի նորոյ շինուած էր, լայն ու երկարածիզ պողոտաներով եւ գեղեցիկ շէնքերով: Մեզի ցոյց տուին երկու եկեղեցիները՝ Ս. Փրկիչ եւ Եօթը Վիրաց: Ցոյց

տուին նաեւ Հսկայ Մանարանը եւ հիւսուածեղինաց եւ պահածոյ մսի գործարանները: Քաղաքը ունէր իր զբօսավայրերը եւ հանրային հրապարակները, արձաններով զարդարուած: Ունէր նաեւ առողջարար աղբիւրի ջուր: Բնակչութեան թիւն էր 70,000: Քաղաքի այս արագ յառաջդիմութեան կը նպաստէ իր դիրքը, լինելով Զուլֆա-Երեւան-Թիֆլիս-Պաքու երկաթուղագծի հանգույցներէն մին եւ մասնաւոր գծով կապուած Արթիքի քարահանքերուն հետ: Ախուրեան գետէն կը ստանայ իր էլեկտրական ոյժը, որ կը գործածուի թէ՛ լուսավառութեան եւ թէ՛ գործարանային աշխատութեանց համար: Լենինականէն անցանք դէպի Սանահին եւ Լոռիի շրջանը: Մայիս 6ին, կէսօրէ առաջ, Թիֆլիս մտանք, եւ օգտուելով 4 ժամուայ դադարէն, ինքնաշարժով կարճ պտոյտ մը կատարեցինք քաղաքին մէջ: Այցելեցինք Հայոց Ս. Ստեփանոս եւ Վրաց Ս. Սիոն եկեղեցիները: Բոլոր եկեղեցիներն ալ, ըստ մեր առած տեղեկութեանց, բաց էին պաշտամունքի համար: Ս. Ստեփանոսը փոքրիկ եկեղեցի մըն էր հայկական ճարտարապետութեամբ, ներսը պատկերազարդ, մաքուր եւ կոկիկ: Սեղանի եզերքին վրայ, ինչպէս դասի խորշերուն եւ պահարաններուն մէջ, շարուած էին մասունքներ, խաչեր, պատկերներ, եւ բարեպաշտ կիներ կ'անցնէին անոնց առջեւէն եւ կը համբուրէին ու կ'աղօթէին: Նոյնը ըրինք եւ մենք: Ժամանակը կարճ ըլլալով փորձ չըրինք քահանան կանչելու, այլ խնդրեցինք այնտեղ հսկող պաշտօնեայէն որ հաղորդէ մեր ողջոյնները: Վրաց Սիոն եկեղեցին գլխաւոր պողոտային վրայ էր, մի շատ սիրուն եկեղեցի, ներսը որմնանկարներով զարդարուն: Պաշտամունք տեղի կ'ունենար երբ ներս մտանք. տեսանք երեք եկեղեցականներ, մէկը կեդրոնը կանգնած փորուրարը վզին բարձր ծայնով կը կարդար, իսկ միւսները դասերուն մէջ կանգնած կ'երկրպագէին: Անոնց կողքին կանգնած էին մի քանի աշխարհական այրեր եւ կիներ:

Զմայլելի էր քաղաքը իր դիրքով ու ընդհանուր կառուցուածքով: Շքեղ էին շէնքերը, մանաւանդ հանրային եւ պետական հաստատութիւնները, հանրային պարտէզները, հրապարակները: Մեծ պողոտաներու մէջ, բացի ելեկտրաշարժ թրամվայ-

ներէն, երկու կողմերու վրայ կ'երթնեկէին նաեւ ելեկտրաշարժ օթօպիւսներ: Ասոնց կողքին մայթերու վրայ գեղեցիկ խառնութիւններու առջեւէն կը շարժէին մարդկային հոծ բազմութիւններ: Եռուզեռի այս պատկերը, արուարձաններու, ֆապրիքաներու շրջաններուն պատկերին հետ ցոյց կուտային թէ քաղաքը, ինչպէս առաջ, այժմ եւս, աշխատանքի մեծ կեդրոն մըն էր, եւ, ինչպէս առաջ, այժմ եւս բնակիչները ունէին կովկասի ամենէն հաճելի եւ ցանկալի կեանքը: Մեր կարճ պտոյտէն յետոյ վերադարձանք կայարան եւ կէսօրէ վերջ մեր գնացքը մեկնեցաւ դէպի Պարու: Մայիս 7ին, Չորեքշաբթի, առաւօտեան ժամը 9ին, Պարու հասանք եւ Պրն. Ղազարեանի առաջնորդութեամբ գացինք Խնթուրիսթ պանդոկը: Նոյն օրը վիզէի համար միասին ներկայացանք Իրանի հիւպատոսին, որ յայտնեց թէ առանց Թէհրանի Արտաքին Գործոց Անցազրատան հաւանութեան չէր կրնար օտարահպատակներուն վիզէ տալ եւ թէ, հետեւեալը, մասնաւոր ծանօթագրութիւններ կազմելով պիտի ուղարկէր Թէհրան եւ պիտի սպասէր արդիւնքին: Պրն. Հիւպատոսը մեր յատուկ խնդրանքին վրայ անմիջապէս պարատուր տուաւ այդ թուղթերը եւ նոյն օրուան շոգենաւով ուղարկեց Թէհրան, Եւրոպայէն Թէհրան վերադարձող Իրանցի պետական պաշտօնեայի մը ձեռքով: Յաջորդ օրը մենէ բաժնուեցաւ Երեւանցի մեր ազնիւ ուղեկից առաջնորդը՝ Պրն. Ղազարեան, որ ոչ մէկ յոգնութիւն չէր խնայած մեր հանգիստը ապահովելու: Իր ցոյց տուած արտակարգ անձնութիւնը մեր Հայաստանեան անուշ փորձառութիւններէն մին կը կազմէ եւ միանգամայն ապացոյցը մեր Հայրենիքի այժմեան զարգացած երիտասարդութեան բարուց ազնուութեան: Նոյն օրը մեզի այցելեց Թիֆլիսի Հայ Թերթի թղթակիցներէն Պրն. Անդրէաս Սարգիսեան՝ իր հետարբերութեան վրայ տեղեկութիւններ տուինք, իրեն ծանօթ մեր այցելութեան, եւ Մերձաւոր Արեւելքի Հայութեան մասին: Ուրախութեամբ ընդունեցինք նաեւ Պաքուի Աւագ-Երէց Արժ. Տ. Եղիշէ Բհնյ. Թարխանեանը եւ իրեն ընկերացող Պաքուի պատգամաւորներէն Պրն. Սարգիս Սարգիսեանը: Բահանայէն տեղեկացանք թէ Պաքուի եւ

շրջակայից Հայութիւնը առաջուան նման բնակչութեան ստուար մասը կը կազմէ եւ 2¹/₂ - 3 հարիւր հազար, եւ կը գրաւէ կարեւոր դիրք մը քաղաքի վարչութեան եւ արդիւնաբերութեան աշխատութեանց մէջ: Ժողովուրդի կրօնական զգացումի եւ եկեղեցասիրութեան մասին մխիթարական տեղեկութիւններ տուաւ: Յոյս ունէր որ ի մօտոյ պաշտամունքի համար պիտի տրամադրուէր քաղաքամիջեան մեծ եկեղեցին: Անձամբ դիմում կատարած էր ինք Պաքուի քաղաքապետին եւ ան ալ բարեացակամութեամբ խոստացած էր գոհացում տալ իր խնդրանքին: Մայիս 14ին, վիզէի արտօնութիւնը եկած ըլլալով հիւպատոսին, 17ին, Շաբաթ, ժամը 4.45ին «Շահումեան» կոչուած շոգենաւով մեկնեցանք Պաքուի նաւահանգիստէն: Գիշերը կտրեցինք Կասպից ծովը եւ յաջորդ օրը առաւօտեան ժամը 9ին հասանք Փէհլէվի: Յամար ելլելով գացինք մաքսատուն եւ գոյից եւ անցազրերու երեք ժամ տեւող քննութիւններէն վերջ ինքնաշարժով ճամբայ ելանք դէպի Թէհրան՝ Ռաշտ-Ղազվին ճանապարհով: Գիշերային տաժանելի ճամբորդութենէ մը վերջ Թէհրան հասանք յաջորդ առտու ժամը 4ին: Ես քրոջս հիւր գացի, Պրն. Ճըրեան՝ իր բարեկամներուն, իսկ Գեր. Տ. Սադ Արքազանի բնակութեան համար տրամադրուեցաւ Թէհրանի ժամատան սրահը: Մայիս 20ին, երեկոյեան ժամերգութեան պահուն, Թէհրանի եկեղեցական դասը «Հրաշափառ»ով պատուեց Գեր. Արքազանը եւ յետոյ եկեղեցիէն առաջնորդուեցաւ իր քնակարանը ուր եղաւ պատշաճ ընդունելութիւն: Յաջորդ օրը ես ներկայացայ Անգլիական եւ Իրաքեան հիւպատոսներուն վիզէի համար: Երկուքն ալ, Իրաքեան խռովութիւններու ստեղծմամբ, ծանօթ անկարելիութիւնը պատճառելով խորհուրդ տուին որ ժամանակ մը սպասենք մինչեւ որ ճանապարհները ապահովուէին: Մայիս 22ին, Հինգշաբթի օր, երեկոյեան ժամը 4ին, եկեղեցւոյ բակին մէջ ներկայ գտնուեցանք թէյասեղանի մը, որ Թէհրանի եկեղեցասիրաց Կանանց Միութիւնը սարքած էր ի պատիւ պատգամաւորներուս: Ներկայ էին քահանայ հայրերը, Խորհրդարանի Հայ անդամները, Համայնական Խորհուրդի, Բարեգործականի Մասնաճիւղի, Եկեղեցեաց Հոգաբարձութեան եւ զանազան

Միութիւններու անդամները, «Ալիք» եւ «Վերածնունդ» թերթերու խմբագիրները եւ գործակիցները եւ այլ պատուաւոր տիկիւններ եւ պարսններ: Եղան ճառախօսութիւններ զանազան վարչական մարմիններու կողմէ որոնց պատասխանեցինք մեր փակման խօսքին մէջ, եւ բոլոր ներկայ հանդիսականներով յոտընկայս մաղթանքներ րրինք Իրանի Վեհափառ Կայսեր, Վսեմ. Գահաժառանգին, կայսերական ընտանիքին եւ Կառավարութեան համար: Ներկայից բաղձանքին եւ հրաւերին վրայ Գեր. Տ. Խաղ. Արքազանը յանձն առաւ պատարագել հետեւեալ Կիրակի օր, Մայիս 25 ին, իսկ եւ՝ Սպահանէն վերադարձիս: Մասնաւոր կարգադրութեամբ բախտը ունեցայ յարգանքի այցելութիւն տալու Իրանի Բարլամէնթի Վսեմ. Նախագահին իր ապարանքին մէջ: Նորին Վսեմութիւնը Իրանի մեծագոյն պետական ղէմքերէն մին է եւ կը վայելէ ժողովրդի բոլոր տարրերու վստահութիւնն ու յարգանքը: Խօսելով իրանահայութեան մասին մասնաւոր շեշտով յայտնեց թէ իր ընդարձակ ճամբորդութեանց մէջ ոչ մէկ տեղ հայութիւնը այնչափ երջանիկ գտած էր որչափ Իրանի մէջ: Անցեալ ու ներկայ իրականութեան լոյսին տակ յայտնուած այդ ճշմարտութիւնը հաստատելով իմ կողմէ, անոր քով աւելցուցի միշտ գնահատուած այն միւս ճշմարտութիւնը թէ հայը ուր ալ որ գտնուի իր հայրենիքէն դուրս՝ Իրանը կը սիրէ իր հայրենիքին պէս իսկ երբ Իրանցի է՝ կը սիրէ գերազանցապէս: Նորին Վսեմութեան բարձր ներկայութենէն բաժնուեցայ սքանչացումով: Իրանի հարազատ ու հանճարեղ զաւակ, երկրին մէջ սնած ու զարգացած, ուժեղ եւ միեւնոյն ժամանակ բարի ու ազնիւ նկարագրի տէր, կենդանի լուսաբանութիւնն էր այն հրաշքին թէ ինչպէս Իրան մեծն Կիրոսէն վերջ իր դարերու ալեկոծ կեանքին մէջ կրցած էր պահել իր ազատութիւնն ու անկախութիւնը՝ հասնելու համար այսօրուան վերածնութեան: Արքազան Հօր պատարագէն երեք օր վերջ ես մեկնեցայ Թէհրանէն, եւ Մայիս 30 ին հասայ Նոր-Ջուղայ 33 տարիներու երկար բացակայութենէ մը վերջ: Ս. Ամենափրկեան վանքի Տաճարի մուտքին առջեւ ընդունուեցայ Իրանա-Հնդկաստանի թեմի Կրօնական Խորհուրդի Արժանապատիւ քա-

հանայ հայրերու, Նոր-Ջուղայի Համայնական Խորհուրդի եւ Եկեղեցեաց Հոգաբարձութեանց Պատ. Անդամներու կողմէ: Տաճարի մէջ աղօթելէ յետոյ առաջնորդուեցայ վանքի ընդունելութեան սրահը, ուր առաջին անգամ առիթը ունեցայ Նոր-Ջուղայի քահանայական դասուն եւ հայ հասարակութեան պատ. ներկայացուցիչներուն տալու Մայր Աթոռի եւ Ջեր Ամենապատուութեան օրհնութիւններն ու պատգամները: Պատ. Կրօնական Խորհուրդի բարեհաճ կարգադրութեամբ յաջորդ հինգ շաբաթներուն բնակեցայ առաջնորդարանի շէնքին մէջ ուր կը բնակէր նաեւ Գեր. Տ. Թէոդորոս Ծ. Վրդ. Իսահակեան: Կիրակի եւ տօն օրերուն պատարագեցի ու քարոզեցի եօթը թաղերու եկեղեցիներուն մէջ հաւատացեալներու խումբն բազմութեան առջեւ: Այցելութիւն տուի Սպահանի Վսեմ. Կառավարչին եւ Ոստիկանապետին իրենց պաշտօնատանց մէջ եւ սիրալիք ընդունելութիւն գտայ: Երկու բարձրաստիճան պաշտօնականներն ալ իրենց ցեղին յատուկ ազնուութեամբ օժտուած անձնաւորութիւններ էին եւ լաւագոյն զգացումներով արտայայտուեցան իրենց հայ հայրենակիցներու նկատմամբ: Անոնց ազնիւ ու անկեղծ զգացումներուն համար յայտնեցի մեր եւ Ջուղայեցոց ջերմ շնորհակալութիւնները, միեւնոյն ժամանակ վկայ հանդիսանալով անոնց փոխադարձ սիրոյն եւ յարգանքին: Այցելեցի ազգային վարժարանները, որոնք այժմ կը գտնուին կրթական նախարարութեան հսկողութեան եւ ղեկավարութեան տակ: Այցելեցի նաեւ Ս. Կատարինեան երկսեռ որբանոցը եւ Յովսէփ Պօղոսխանեան հիւանդանոցը, երկուքն ալ Ջուղայեցոց սրտին շատ մօտիկ: Նկատելի էր որ բոլորն ալ կը հետաքրքրուէին այդ հաստատութիւններով եւ նախանձախնդրութեամբ իրենց խօսքն ու խորհուրդը կ'ուզէին հասցնել վարիչ մարմիններուն որպէսզի, ինչպէս իրենք կը մեկնէին, «անոնք ըլլան իրենց անունին արժանի տիպար ու արդիւնաւոր հաստատութիւններ»: Յայտնի էր միեւնոյն ժամանակ որ վարչութիւնները, գիտակից իրենց պատասխանատուութեան, կարելին ի գործ դնելու պատրաստ էին միշտ գոհացում տալու ժողովրդի արդար բաղձանքներուն ու պահանջին:

(Նուր-Ջուղայէն)